

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

مقابله با بحران های زیست محیطی و توسعه اخلاق زیستی از منظر قرآن و آموزه های دین اسلام

پریسا نجفلو^۱، جعفر یعقوبی*^۲

دانشجوی دکتری رشته ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه زنجان. پست الکترونیکی: najafloo.parisa@yahoo.com

۲- دانشیار رشته ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه زنجان پست الکترونیکی: yaghobi@znu.ac.ir

چکیده

فعالیت های مختلفی که با اهدافی مثل توسعه اقتصادی صورت گرفته، روند افزایش جمعیت و تجمع اکثر مردم در یک درصد از سطح زمین، توقع استاندارد بالای زندگی و تحولاتی دیگری که بدون توجه به محیط زیست صورت می گیرد، سبب وارد شدن ضربه به کمیت و کیفیت محیط زیست شده است. نگرانی های حاصل از رویارویی با بحران های مختلف زیست محیطی و لزوم توجه به توسعه پایدار، جامعه را بر آن داشته است که به دنبال راه حلی برای این معضل باشد. این مقاله با هدف بررسی بحران های زیست محیطی و لزوم توسعه اخلاق زیستی از منظر قرآن و آموزه های دین اسلام تدوین شد. برای رسیدن به این هدف، از روش مطالعه کتابخانه ای و از منابع آنلاین و مکتوب استفاده شد. نتایج نشان داد که دگرگونی شیوه زندگی مردم راه حلی رفتاری و کم هزینه برای حل بحران های زیست محیطی است و دارای مزایای بیشتری نسبت به راه حل تکنولوژیکی است. با توجه به این که ایران کشوری اسلامی و مردم آن دارای اعتقادات دینی بالایی هستند و افکار و عقاید مردم جامعه ایران ریشه دینی دارد که تعیین کننده اعمال و رفتار آنهاست، پررنگ کردن روش ها و سفارشات دینی در جامعه ما می تواند اثر بالایی داشته باشد. به طور کلی سه راهکار ارائه شده در قرآن، آموزش تکالیف الزامی، رهنمودهای تشویقی، آموزه های اجتماعی را می توان در توسعه اخلاق زیست محیطی بکار بست.

واژگان کلیدی: محیط زیست، بحران های محیط زیست، اخلاق زیست محیطی، اخلاق اسلامی.

مقدمه

عبارت محیط زیست در زبان فارسی که از ترکیب دو کلمه محیط و زیست تشکیل یافته است، معادل کلمه environment در زبان انگلیسی به کار برده می شود. در فرهنگ فارسی، دکتر معین این عبارت را محیط فراگیرنده و جای زندگی آدمی معنی کرده است و در کتب قانونی کشور ایران تعریف جامع و دقیقی از محیط زیست در دسترس نمی باشد (۲۲).

محیط زیست عبارت است از همه چیزهایی که در محیط اطراف وجود دارند و انسان روی آنها تأثیر می گذارد و آنها نیز زندگی انسان را متأثر می سازند. محیط زیست، شامل محیط طبیعی، محیط مصنوعی و محیط اجتماعی است (۱۵). محیط زیست مجموعه ای عظیم و متشکل از عوامل مختلفی است که در اثر روندی تکاملی به طور تدریجی موجودات زنده و اجزای سازنده سطح زمین

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

بوجود آمده است (۱۶). عناصر محیط زیست را در یک تقسیم بندی می توان در چهار بخش اتمسفر، بیوسفر، پدروسفر و هیدروسفر بیان کرد.

محیط زیست یکی از مهم ترین ارکان توسعه پایدار قلمداد می شود و توسعه سایر بخش های اقتصادی و اجتماعی نیز در گرو پایداری و کارکرد صحیح در آن توسعه می یابد. با توجه به اهمیت محیط زیست و تأثیرات به سزایی که بر روی زندگی انسان دارد، حفظ و پایداری محیط زیست امری ضروری به نظر می رسد. با مروری بر منابع مختلف، می توان دریافت که در صده اخیر، محیط زیست با بحران های مختلفی از جمله آب، خاک و هوا روبرو شده است. در این مقاله در ابتدا مروری بر معضلات محیط زیست ایران صورت گرفته و بعد از آن از اخلاق زیست محیطی بر گرفته از دین اسلام را به عنوان یکی از راه حل های کاهش آسیب رسانی و حفظ محیط زیست یاد شده است.

بحران زیست محیطی

در طول تاریخ تمدن انسان، تناقضات فراوانی به چشم می خورد، بشر از یک سو با پیشرفت های در مسایل پزشکی و صنعتی و تکنولوژی، زمینه را برای زندگی در رفاه و سلامتی را برای خود فراهم می سازد و از سوی دیگر با رفتارهای نادرست خود در محیط زیست مشکلاتی به بار می آورد که زندگی خود و نسل آینده را با مخاطره رو به رو می سازد (۶).

فعالیت های مختلفی که با اهدافی مثل توسعه اقتصادی صرت گرفته، روند افزایش جمعیت و تجمع اکثر مردم در یک درصد از سطح زمین، توقع استاندارد بالای زندگی و عوامل دیگر بدون توجه به محیط زیست صورت می گیرد، سبب وارد شدن ضربه به کمیت و کیفیت محیط زیست شده است (۱۶).

در دهه های اخیر بروز بحران های مختلف زیست محیطی در سطح ملی کشورها و بین المللی سبب شد، توجه بیشتری در میان سیاست گزاران، محققان، دانشمندان و دولتمردان به موضوع محیط زیست جلب شود. در این راستا در دهه ۱۹۹۰ میلادی برگزاری کنفرانس سران زمین در سال ۱۹۹۲ در برزیل نقطه عطفی در شروع توجهات به پایداری محیط زیست بود (۲).

در ایران مشکلات زیست محیطی به اشکال گوناگونی در هر نقطه از کشور چه شهر های بزرگ و چه شهر های کوچک و چه حتی روستاها بروز کرده است. این آلودگی های محیط زیست را در این تحقیق در چهار بخش، آب، خاک، هوا و آلودگی صوتی بیان شده است.

آبه ای زیرزمینی یکی از منابع اصلی و مهم تأمین آب آشامیدنی بسیاری از شهرها می باشد. با آلوده شدن این منبع آبی، سلامت موجودات در معرض مخاطره قرار می گیرد. کشور ایران با بحران آب مواجه است و این آلوده شدن آب های سطحی و زیرزمینی محدودیت در استفاده از آنها را موجب می شود، بنابراین با مدیریت صحیح در آبیاری کشاورزی باید در مصرف آب صرفه جوئی شود که این خود در مصون ماندن منابع آبی از آلوده شدن نیز کمک خواهد کرد (۹).

رشد جهانی جمعیت و احتیاج روز افزون به مواد غذایی، باعث شده برای برداشت محصول بیشتر از واحد سطح زمین های کشاورزی، راهکارهای مختلفی بکار گرفته می شود. از جمله این راهکارها استفاده از مواد شیمیائی مختلف همچون کودهای

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

شیمیائی، علف کش ها و حشره کش ها هستند. استفاده از این نهاده ها در کشاورزی، آلودگی خاک و همچنین آلودگی آب های سطحی و زیرزمینی را در پی دارد، از آنجا که قابلیت حل شدن این مواد شیمیائی در آب زیاد می باشد، پس از آبیاری زمین این ترکیبات حل می شوند و مقداری از آنها با آب مازاد آبیاری از مزارع خارج شده و در رودخانه ها و نهرا آلودگی در محیط انتشار می یابد. همچنین به علت محلول بودن این مواد شیمیائی در آب، این نهاده ها می توانند همراه آب به اعماق زمین نفوذ کنند و سبب آلودگی منابع آب های زیرزمینی شوند (۹).

خاک لایه بسیار نازکی از زمین را تشکیل می دهد. وجود و تغذیه موجودات زنده به خاک وابسته است. غیر از مناطق قطبی، یک و نیم میلیارد هکتار زمین موجود است، که یازده درصد آن در دست کشاورزی است و مابقی آن غیر قابل کشت می باشد (۱۵). خاک یکی از مهم ترین اجزای محیط زیست است. خاک مهم ترین عامل برای تولید غذا است. تولیدات در کشاورزی وابستگی به خاک و کیفیت آن دارد.

خطر آلودگی خاک کمتر از خطر آلودگی هوا نیست، اما از آنجایی که این آلودگی ملموس نبوده و به توسط افراد غیر مسئول قابل درک نیست، کمتر به آن توجه می شود. از دیدگاه جهانی پس از آب و هوا، خاک سومین جزء عمده محیط زیست تلقی می شود (۱۸). خاک در طبیعت به عنوان مهم ترین دریافت کننده پسماندهای صنعتی و کشاورزی است. خاک پس از دریافت پسماندهای مختلف، این مواد را وارد چرخه ای می کند که صور مختلف حیات را تحت تأثیر قرار می دهد. در واقع آلاینده ها با وارد شدن در خاک، گیاهان و آبها را آلوده می کنند و تأثیرات سویی بر اکوسیستم می گذارند. آلودگی خاک تمامی فرآورده های کشاورزی را آلوده می کند. برای مثال سرب یکی از این آلاینده ها است که موجب آلودگی محیط زیست شده و ایجاد آثار سمی در انسان و دیگر جانداران می شود (۵).

از دیگر خسارات حاصل از فعالیت های انسانی وارد شده بر طبیعت فرسایش خاک می باشد. طبق بررسی های فائو میزان فرسایش خاک در ایران در حدود ۳ تا ۴ میلیارد تن می باشد و سالانه به مقدار ۱/۵ میلیارد تن خاک زراعی به مکان های دیگر حمل می شود و هم اکنون نیز احتمال فرسایش خاک ۱۲۵ میلیون هکتار در زمین های ایران وجود دارد (۴).

آلودگی هوا یکی از ابعاد مهم آلودگی های زیست محیطی است که باعث بروز انواع بیماری ها و معطلات در جامعه می شود. آلودگی هوا به معنای مخلوط شدن هوا با گازها، قطرات و ذراتی است که منجر به کاهش کیفیت در هوا می شوند. فعالیت های ماشینالات و صنایع مختلف مهم ترین آلوده کننده های هوا هستند (۲).

افزایش بیماری های قلبی، تنفسی، کاهش میزان دید، سوزش چشم و خسارت به گیاهان، حیوانات و اشیا و در سطح جهانی افزایش دمای جهانی، افت وزن استراتوسفری، باران های اسیدی و غیره همگی مشکلاتی هستند که زایده ی آلودگی هوا می باشد (۱۶).

آلودگی هوا علاوه بر به خطر انداختن جان و سلامتی به دلیل هزینه های ناشی از مداوای بیماران مربوط به آلودگی هوا، خساراتی را هم از بعد اقتصادی و هم از بعد سلامتی و بهداشتی بر جامعه تحمیل می کند. بر اساس گزارش بانک جهانی، در ایران آلودگی

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

هوای شهری سالانه به میزان ۲۶۰ میلیون دلار، معادل ۲ هزار و ۱۰۰ میلیارد ریال (۰/۰۲۳ درصد از تولید ناخالص ملی) به اقتصاد ایران خسارت وارد می‌کند (۱۲).

از جمله مشکلات زیستی و بهداشتی حاصل از دستکاری انسان در محیط زیست و فعالیت‌های سود جویانه انسانها آلودگی هوا می‌باشد. به طوری که طبق گزارش بهداشت جهانی هر سال ۲/۴ میلیون انسان در اثر تنفس ذرات معلق در هوا جان خود را از دست می‌دهند (۳). در ایران نیز طبق گزارشات کارشناسان، آلودگی هوا در حدود ۵/۷ درصد مرگ و میر را در شهر تهران به خود اختصاص داده است (۱۷).

طبق گزارش بانک جهانی در سال ۱۳۸۲ حدود ۸۱۵۲ تن از ساکنین تهران به دلیل آلودگی هوا جان خود را از دست داده‌اند و این آلودگی‌ها نه تنها کم نشده بلکه در آبان ماه سال ۱۳۸۵ آلودگی هوا به اندازه نیمی از تمام سال ۱۳۸۲ قربانی گرفته است و این آلودگی‌ها تهران را در آلودگی هوا به مقام دوم و گاهی اول می‌رساند (۱؛ ۱۴).

از دیگر آلودگی‌های محیط زیست، آلودگی صوتی است. آلودگی صوتی بیشتر در محدوده‌ی شهری باعث آزاد ساکنان و شاغلان می‌شود و عاملی است که سبب ایجاد مخاطرات بهداشتی و ایمنی در مناطق شهری می‌شود.

در دهه‌های اخیر با توسعه مناطق شهری و صنعتی افزایش صداهای ناهنجار و شدید موضوع مهم مناطق شهری است و آلودگی صوتی به عنوان یکی از مهمترین مشکلات انسانی بخصوص در مناطق شهری محسوب می‌گردد که زندگی عادی مردم را مختل نموده است (۷).

اثرات آلودگی صدا از دو جنبه فیزیکی و روانی اثرگذار است که تاثیر فیزیکی صدا در رابطه با انتشار و انتقال آن در هوا و تاثیر روانی در رابطه با روان انسان است. صدا از منابع مختلفی نظیر کارخانجات، فرودگاهها، حمل و نقل شهری، و مناطق تجاری یا نظیر آن تولید می‌شود. شدت صدا در ارتباط با مسافت، غلظت هوا، شرایط آب و هوایی نظیر رطوبت، درجه حرارت، باد و خصوصیات عنصر کنترل کننده متفاوت است. جهت تعدیل صوت قبلاً از عناصر غیره زنده استفاده می‌گردید، در حالیکه با استفاده از درختان و درختچه‌های زینتی نه تنها آلودگی‌های صوتی کاهش می‌یابند بلکه به حفاظت و زیبایی محیط زیست نیز کمک قابل ملاحظه‌ای می‌نمایند. اثر گیاهان در کنترل صدا بستگی به نوع درخت و درختچه متفاوت است. با توجه به نوع، ارتفاع، تراکم، بافت، خصوصیات برگ و طرز قرار گرفتن آن، موقعیت درختان و شرایط آب و هوایی میزان کاهش شدت صوت متفاوت می‌باشد. گیاهان از طریق جذب، انکسار و انحراف صدا باعث کنترل آن می‌گردند (۷). اولین مطالعات در خصوص آلودگی صوتی در ایران در شهر تهران در سال ۱۳۵۶ صورت گرفته است (۱۹). تحقیقاتی دیگری نیز نشان داده است که گونه‌های مختلف گیاهی توانایی کاهش آلودگی صوتی را دارند و میتوان از گیاهان و محیط سبز به عنوان راهکاری برای کاهش آلودگی صوتی استفاده نمود (۱۹).

اخلاق زیست محیطی

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

ابعاد چالش های زیست محیطی به طور چشمگیری رو به افزایش و در حال تبدیل شدن به یک مسأله جهانی است که می تواند ابعاد مختلف زندگی انسانی را تحت تأثیر خود قرار دهد. یکی از راه حل های مطرح برای حل این مسأله جهانی، تأکید بر انسان به عنوان عامل تغییر چالش های زیست محیطی است.

از موضوعاتی که در سال های اخیر مورد توجه صاحب نظران قرار گرفته است این است که علیرغم صرف هزینه های کلان برای پروژه های عظیم محیط زیستی نتایج چندان رضایت بخشی حاصل نمی شود. این موضوع متفکران را به این فکر رهنمون کرد که حل مسائل محیط زیستی جدای از امور فنی نیازمند رویکردهای جدیدی شامل رویکردهای جامعه شناختی، اخلاقی، فلسفی و ... می باشد (۱۲).

با توجه به اینکه بیشتر مشکلات ریشه در معرفت شناسی و جهان بینی انسان ها دارد، باید تربیت اخلاقی و دینی در جامعه بیشتر بکار گرفته شود. از آنجا که رفتار انسان ها تحت تأثیر باورها، ارزش ها و نگرش های فرد قرار دارد (۸)، می توان گفت که با تمرکز بر ارزش ها و نگرش های افراد در جامعه، بهتر می توان به کنترل و هدایت رفتارهای انسان ها پرداخت.

در گذر تاریخ رابطه انسان با محیط زیست به صورت تابعی از رفتار وی با محیط پیرامونی خود بوده است (۱۶). بررسی ها نشان داده است که مشکلات زیست محیطی غالباً ریشه هایی هنجاری و ریشه در اخلاق زیست محیطی دارد. در دهه های اخیر به بررسی رفتارهای انسانی در حیطه محیط زیست و چگونگی رفتارها در قبال محیط زیست بسیار توجه می شود (۲۷). اخلاق زیست محیطی نقش تعیین کننده و اساسی در تفکر و رفتار انسان ها در برابر محیط زیست دارد (۱۱).

لغت اخلاق، جمع کلمه خلق و به منی خوی است. اخلاق زیست محیطی را می توان رابطه انسان با محیط بیان نمود. این رابطه دارای احکام اخلاقی است و رابطه ای است که در آن درستی و نادرستی موضوعات مطرح می شود (۸). اخلاق زیست محیطی در برگیرنده رفتار، مسئولیت و نگرش انسان ها به محیط زیست است. پژوهشگران در حوزه اخلاق زیست محیطی به دنبال یافتن اصولی به عنوان راه حل های اخلاقی برای مشکلات زیست محیطی هستند (۲۶).

در اخلاق زیست محیطی، انسان محوری در برخورد با محیط در اخلاق را به چالش کشیده شده و مادی گرایی و مصرف گرایی را منع شده و کاربست روش زندگی سبز و هماهنگ با طبیعت پیشنهاد می شود (۸). گیدنز نیز در تأیید این موضوع، پررنگ کردن روش ها و سفارشات دینی همچنین راه های سنتی و قدیمی در مورد حفاظت از محیط زیست را موثر در حفظ و حراست و پایداری بیان کرده است (۲۱).

سازمان های بین المللی و مراکز تحقیقاتی از هزاره سوم میلادی به پژوهش های مختلف در حیطه اخلاق زیست محیطی پرداخته اند. نقطه شروع توجهات به محیط زیست در فلسفه به سال ۱۹۴۹ و مقاله آلدو لئو پلد بر می گردد. برای اولین بار آلدو لئو پلد در مقاله ای، تحت عنوان "اخلاق زمینی" بر اخلاق زیست محیطی نوشت. او در این مقاله خاطر نشان کرد که مسائل را نباید فقط بر اساس ارزش اقتصادی آن سنجید، چرا که اهمیت مسائل از دیدگاه زیست محیطی کمتر از مسائل اقتصادی نیست. پس از آن مباحث و موضوعات مربوط به اخلاق و فلسفه زیست محیطی به صورت پراکنده ادامه یافت (۱۲).

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

صاحب نظران، حل معضلات زیست محیطی را در گرو ارائه آموزه های زیست محیطی در راستای تغییر نگرش و رفتار زیست محیطی افراد جامعه می دانند (۲۵). با توجه به این که غالب راه حل های پیشنهادی از طرف پژوهشگران برای حل معضلات زیست محیطی، تکنولوژیکی هستند که نیازمند سرمایه گذاری های کلان است، بنابراین می توان گفت دگرگونی شیوه زندگی مردم راه حلی رفتاری و کم هزینه است و دارای مزایای بیشتری نسبت به راه حل تکنولوژیکی است (۱۰). توسعه و ترویج اخلاق زیست محیطی در جامعه نتایج مثبت به همراه خواهد داشت که این اهم این نتایج در زیر آورده شده است:

نگرش مثبت و منطقی به محیط زیست؛

مسئولیت پذیری در قبال رفتارهای خویش و

نهادینه نمودن تعامل صحیح با محیط زیست (۲۱).

علم اخلاق یک شاخه از علم فلسفه است. منظور از اخلاقیات هدف تمیز بین حق و باطل و "ارزشها"، نیز اشاره به ارزیابی نهایی افعال یا امور دارد (۱۲). علم اخلاق روابط، قوانین و اصولی را که در رفتارهای معین مورد نیاز است یا منع می شود را ارزیابی می کند. اخلاق زیست محیطی را در می توان به دو بخش تقسیم کرد. این دو بخش اخلاق طبیعی و اخلاق انسانی است. اخلاق طبیعی برخورد انسان با طبیعت، موجودات زنده و حقوق آنان را بیان می کند. اخلاق انسانی در حیطه حق تمامی نسل های بشری بر منابع طبیعی و محیط زیست و وظیفه انسان ها در حفظ آن است (۸).

با توجه به حاد شدن بحرانهای زیست محیطی در امریکا و عدم موفقیت برنامه های مختلف این کشور در خصوص کنترل آلاینده های منتشره از سوی بسیاری از واحدهای صنعتی در سال ۱۹۷۹ میلادی طرفداران محیط زیست، خواستار این بودند که فیلسوفان در زمینه اخلاق زیست محیطی فعالیت جدی خود را آغاز کنند (۱۲).

اخلاق زیست محیطی شاخه نسبتا جدیدی از مبحث اخلاق فلسفی است و در خصوص روابط اخلاقی بین انسانها و دنیای پیرامون آنها سوال می کند (۱۲). دیدگاهی که در اخلاق زیست محیطی وجود دارد مبتنی بر نظریه های اخلاقی مختلف است. نظریه های اخلاقی شامل مکتب جهانشمولی اخلاق (یونیورسالیسم)، دیدگاه نسبی گرایانه (رلویتیسیم)، دیدگاه پوچ گرای (نهیلیسم)، دیدگاه اصالت سود (یوتیلاریسم)، مدرنیسم و پست مدرنیسم، دیدگاه مسئولانه، دیدگاه اصالت دهنده به حیات (بایوسنتریک) و بوم (اکوستریک)، دیدگاه انسان مدارانه و دیدگاه خدا باورانه است (۱۲).

در بین مکاتبی که بر شمرده شد، با مکاتبی وجود دارد که دچار افراط و تفریط شده اند. بطوریکه برخی از این مکاتب مکاتبی معتقد به ارزش ذاتی طبیعت، حتی برای موجودات بی جان هستند، و از طرف دیگر مکاتبی انسان را مجاز و صاحب اختیار به هرگونه دخل و تصرف در جهان طبیعت می دانند. به نظر می رسد دیدگاه متعادل همان دیدگاه قرآنی است که از یک طرف انسان را خلیفه خدا بر روی زمین می داند و لذا معتقد است خداوند همه چیز را برای انسان خلق کرده است و از طرف دیگر انسان را امانتدار خداوند می داند؛ یعنی چیزی که خداوند به انسان عطا کرده، به عنوان امانتی است که مانند هر امانت دیگر می بایست به خوبی نگاهداری شود که این نیز به لزوم تلاش انسانها در جهت پایداری محیط زیست اشاره دارد (۱۲).

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

با توجه به این که ایران کشوری اسلامی و مردم آن دارای اعتقادات دینی بالایی هستند و افکار و عقاید مردم جامعه ایران ریشه دینی دارد که تعیین کننده اعمال و رفتار آنهاست (۲۱)، پررنگ کردن روش ها و سفارشات دینی در جامعه ما می تواند اثر بالایی داشته باشد (۲۱).

قران و آموزه های دینی، بهترین راه کار توسعه اخلاق زیست محیطی

خداوند در آیه ۳۷ سوره انعام قران کریم فرموده است: ما در این کتاب از بیان هیچ چیز فروگذار نکردیم. این جمله خود نشان از جامعیت اسلام و کتاب قران است. این آیه نشان می دهد خداوند در قران کریم تمام ابعاد زندگی را مد نظر قرار داده و راه های زندگی اسلامی را نشان داده است.

خداوند در قرآن کریم از منابع موجود در طبیعت به عنوان احکام و شرع خود نام می برد و هرگونه نافرمانی و تعدی به این حریم را مجاز نمی شمارد (۱۲).

در اخلاق اسلامی، محیط زیست دارای حیات و ارزش ذاتی است. از این رو اسلام قواعدی را درباره نحوه برخورد با محیط زیست بیان کرده و انسان را در برابر آن مسئول دانسته و توصیه می کند که انسان با محیط زیست برخورد مسئولانه داشته باشد و ارزش ذاتی آن را به رسمیت بشناسد (۲۱).

آیات بسیاری در سوره های مختلف کتاب قران وجود دارد که نشان از اهمیت بالای محیط زیست و حفظ آن در دین مبین اسلام است. بطوری که در آیاتی از سوره های نجم، نحل، بقره، عنکبوت، شمس، لیل، رعد، حجر، حج، عس، طارق، کهف، ابراهیم، ملک، مومنون، طه، یونس، اعراف، لقمان، روم، سجود، هود، فرقان، مرسلات، نور و فجر بحث طبیعت به میان کشیده شده است (۲۰). برای مثال در آیه ۱۸۵ سوره اعراف، آیه ۱۰۱ انعام، آیه ۵۴ سوره اعراف، آیه ۴ سوره سجده و آیه ۴۵ سوره نور، خداوند تنها خالق هستی معرفی شده است و مفهوم یگانگی انسان و طبیعت، که برای حفاظت محیط زیست ضروری دانسته می شود، در چارچوبی جامع تر ترسیم می گردد (۲۱).

از دیدگاه دین اسلام، انسان حق ضرر رساندن به محیط زیست را ندارد و به نوعی باید حافظ آن باشد. به عنوان مثال در آزار رساندن به حیوانات، شکار بی مورد حیوانات، قطع بی مورد درختان و اموری از این دست اقدامات در دین اسلام گناه شمرده می شود (۱۲).

اسلام نقش مهمی در اخلاق زیست محیطی دارد. این اهمیت از ابعاد مختلف قابل بررسی است. این ابعاد شامل موارد زیر است:

تعدیل غرایز و خواسته های انسان در عرصه ی محیط زیست: انسان در وجود خود دارای غرایز و تمایلات درونی است که ندگی خود را بر اساس آنها استوار کرده است. پرهیز از افراط و تفریط در کاربرد این تمایلات درونی و غرایز وسیله ای برای سعادت و خوشبختی جامعه انسانی خواهد بود.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

آموزش و پرورش اخلاق زیست محیطی: رفتار همان نتیجه و کارکرد اخلاق در انسان است، بنابراین با تمرکز بر توسعه اخلاق زیست محیطی و در عین حال رجوع به پشتوانه های دینی، احسا تعهد را در اخلاق و رفتار انسان با طبیعت می تواند بر انگیزد. ضمانت اجرای قوانین زیست محیطی: نظام ارزش ها و اعتقادات در افراد می تواند سبب ساز حس مسؤولیت در برخورد افراد با محیط بوده و ایمان و مقررات مذهبی نوعی ضمانت اجرایی شدن قوانین محیط زیستی باشد (۱۵).

چنانچه در تربیت افراد، از ابتدا اصول اسلامی به کار گرفته شود، افراد از لحاظ اخلاقی به گونه ای تربیت خواهند شد که عالم طبیعی را با نگاه منفعت طلبی نگاه نکنند و به عنوان مکمل جهاد دینی انسان دانسته که در حیات زمینی افراد شریک است (۱۳).

به طور کلی سه راهکار آموزش تکالیف الزامی (پرهیز از ظلم، پرهیز از ضرر رسانی و اتلاف منابع عمومی، جلوگیری از اسراف و نهی فساد روی زمین)، رهنمود های تشویقی، آموزه های اجتماعی (نهاد امر به معروف و نهی از منکر و پیشبینی دولت مقتدر) را می توان در توسعه اخلاق زیست محیطی بکار بست (۱۳). در زیر هر یک از این موارد به ترتیب در زیر تشریح می شود.

آموزش تکالیف الزامی

انسان جانشین خداوند بر روی زمین است و خداوند نعمات الهی را برای استفاده وی آفریده است. انسان حق دارد از نعمتهای الهی استفاده کند؛ اما این استفاده نباید آنچنان باشد که حق دیگران در بهره برداری از این نعمت الهی در خطر قرار گیرد. به عبارت دیگر، انسان همان گونه که حق استفاده و بهره مندی از محیط زیست سالم را دارد، مسئولیت درست استفاده کردن از آن را نیز بر عهده دارد.

انسان حق ندارد در دوره حیات و بهره برداری خود، آسیبی به طبیعت برساند تا این آسیب، به طور مستقیم و غیرمستقیم، سلامت محیط زیست و نسل حاضر و بعدی را به خطر بیندازد. نتیجه اینکه محیط زیست، ملک خاص هیچ نسلی نیست تا هرگونه که خواست، در آن تصرف کند، بلکه طبیعت، میراث تمام بشر است که هر نسلی از نسل پیش از خود، به ارث می برد (۲۴).

قوانین الهی وظایف انسانها را در برابر نظم طبیعت و محیط زیست، به روشنی مشخص کرده است. بر اساس احکام شرعی، همان گونه که انسان موظف است با پدر و مادر خود به مهربانی رفتار کند، باید به طبیعت نیز محبت ورزد، به گونه ای که درخت بکارد، حیوانات را نیازارد و با مهربانی از آنها نگهداری کند و آشیانه آنها را نیز تباہ و آلوده نسازد (۲۴).

رهنمودهای تشویقی

قرآن کریم در بسیاری از امور دینی، مثل نماز، انجام مناسک حج و غیره از وارد شدن مسایل بهداشتی، دوری از آلودگی و توجه به محیط زیست غفلت نشده است. در آموزه های دینی، مسلمانان به درخت کاری و ایجاد فضای سبز و ایجاد و پاک سازی آب روان تشویق شده اند. احترام به محیط زیست و انواع گونه های جانوری و گیاهی به مسلمانان یادآوری می شود. نهادینه ساختن فرهنگ آینده نگری و خروج از پيله خودنگری، در روایات و نیز آموزه های فقهی فراوان به چشم می خورد. در روایات فراوانی به حفظ راهها، آبها و سایر اماکن عمومی توجه داده شده و از هرگونه آسیب رساندن به این ثروتها نهی شده و از کسانی که در

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

این راه تلاش می‌کنند، تمجید شده است. در برخی روایات درباره تأکید دین بر نظافت و حتی از اصول و نشانه‌های ایمان دانسته شده است. تمامی این موارد، نمونه‌ای توجیهات به محیط زیست در اسلام است (۱۳).

آموزه های اجتماعی

منظور از آموزه های اجتماعی، بکارگیری امر به معروف و نهی از منکر و پیشبینی یک دولت مقتدر است. منظور از امر به معروف یعنی توصیه کردن از سوی فرد مسلمان به دیگران به انجام آنچه از نظر عقل یا شرع اسلام خوب در نظر گرفته می‌شود و در واقع جزو مستحبات و واجبات است. نهی از منکر نیز، یعنی توصیه کردن از سوی فرد مسلمان به دیگران به انجام ندادن آنچه به از نظر عقل یا شرع اسلام بد در نظر گرفته می‌شود. در واقع محرمات و مکروهات جزو مواردی هستند که باید به نهی آنان پرداخت. چنانچه در این موارد در جامعه توسط افراد عملی گردد، فرایند فرهنگ‌سازی سریع‌تر محقق می‌شود. در بسیاری از موارد اقدامات سود جویانه‌ای که افراد در حق محیط زیست انجام می‌دهند، در حیطه مکروهات و محرمات است و لذا چنانچه مردم جامعه به نهی این موارد بپردازند، بسیاری از معضلات زیست محیطی رخ نخواهد داد.

برای مثال در احادیث متعددی که امامان و پیامبر اسلام نقل شده است، از قطع درختان و از بین بردن مزارع و گیاهان و آتش زدن آنها نهی و نکوهش شده و پرهیز از بریدن و نابود کردن درختان به عنوان عامل افزایش عمر به حساب آمده است. نیز کسانی که درختان مفید و میوه دار را نابود کنند، به عذاب الهی تهدید شده اند (۲۳).

امروزه یکی از مباحث مهم در محیط زیست نیز، نقش دولت در آن است. مهم‌ترین اختیار دولت، این است که بسیاری از منابع طبیعی در مالکیت و یا تحت نظارت او قرار دارد. دولت اسلامی باید حفظ محیط زیست و توسعه پایدار را با به کارگیری آموزه های دینی محقق بسازد. دولت اسلامی با استفاده از ابزارهای کنترل با کارایی بهتری می‌تواند به تحقق اهداف زیست محیطی بپردازد (۱۳).

نتیجه‌گیری

با توجه به آشفتگی‌های و پیشروی معضلات زیست محیطی در سطح جهانی و نگرانی‌های دهه های اخیر در خصوص مسایل پایداری، این موضوع را در ذهن ایجاد می‌کند که برخوردهای انسان عصر حاضر با محیط زیست از اصول صحیحی برخوردار نبوده است. مردم جامعه ایران مقید به دین مبین اسلام هستند. دین اسلام به عنوان دینی جهان‌شمول و جامع‌نگر، راهنمای زندگی در تمام مسایل و پاسخگوی نیازهای متغیر انسان در هر عصری است. دین اسلام، مکتبی است که در مورد همه مسایل، رهنمودهای خاص خود را دارد. آیه ۳۷ سوره انعام که خداوند در آن فرموده است که در این کتاب از بیان هیچ چیز فروگذار نکردیم، نشان از جامعیت قرآن، در تمام شوئونات زندگی دارد.

محیط زیست یکی از نعمات خداوند است که در انسان در قبال آن وظایفی بر عهده دارد. در قرآن کریم، حقوق محیط زیست بر انسان آشکار شده ایت و آیات مختلفی در خصوص حقوق محیط زیست آورده شده است. در آیه ۶۱ سوره هود خداوند فرموده

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

است: خداوند شما را از زمین پدید آورد و آبادی آن را به شما واگذاشت. واگذاری آبادی زمین بر عهده انسان نشان از داشتن مسئولیت انسان در قبال محیط زیست است.

با توجه به این که ایران کشوری اسلامی و مردم آن، دارای اعتقادات عمیق دینی هستند، بنظر می رسد با بهره گیری از منابع موجود در سنت، فرهنگ بومی و کتاب قرآن، بتوان به تدوین و تبیین نظام نامه اخلاق محیط زیستی همت گماشت و در ترویج و توسعه اخلاق زیست محیطی از توصیه های قرآنی بهره جست.

منابع

ادهمی، عبدالرضا و اکبرزاده، الهام (۱۳۹۰). (بررسی عوامل فرهنگی موثر بر حفظ محیط زیست شهر تهران)). مجله تخصصی جامعه شناسی، ۱.

اسدی کیا، هیوا؛ اوبار حسین، رضا؛ صالح، ایرج؛ رفیعی، حامد و زارع، سمانه (۱۳۸۸). (رابطه رشد اقتصادی و آلودگی هوا در ایران با نگاهی بر تأثیر برنامه های توسعه)). مجله محیط شناسی، ۵۱.

پریور، پرستو و پنجه اغمیونی، شمسی (۱۳۸۹). (محیط زیست بستر توسعه جستاری بر گزارش چشم انداز محیط زیست جهانی (ge04). محیط زیست و توسعه. (۲).

حسن زاده، داوود و ایزدی جیران، اصغر (۱۳۸۸). (بررسی جایگاه توسعه پایدار در اجتماعات روستایی ایران)). نامه علوم اجتماعی، ۱۴.

رحمانی، حمیدرضا؛ کلباسی، محمود و حاج رسولیها، شاپور (۱۳۷۹). (آلودگی خاک به وسیله سرب حاصل از وسایل نقلیه در محدوده برخی از بزرگراه های ایران)). علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی، ۴.

رشیدی، علیرضا و رشیدی، مریم (۱۳۹۰). (بررسی نقش رسانه ها در حفاظت از محیط زیست و تأثیر آن در رفتار مردم و مدیران از نظر شکل گیری فرهنگ مصرف)). ماهنامه مهندسی فرهنگی. (۵۶).

روحی، وحید؛ شمس، غلامرضا و بشارتی، شاهین (۱۳۸۰). (آلودگی صوتی و نقش درختان در کنترل آن)). چهارمین همایش ملی بهداشت محیط، یزد، دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد، http://www.civilica.com/Paper-NCEH04-NCEH04_097.html

سلیمان پور عمران، محبوبه (۱۳۹۳). (تأثیر آموزش اخلاق زیست محیطی در رفتار و نگرش حفاظت از محیط زیست)). مجموعه مقالات کنفرانس سراسری محیط زیست و انرژی ایران، شیراز: ۲۰ مرداد.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

- شکوهیان، محمد (۱۳۸۸). ((فعالیت های کشاورزی و تأثیر آنها در آلوده نمودن آب های سطحی و زیرزمینی)). مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین المللی بحران آب. قابل دسترس در : <http://profdoc.um.ac.ir/paper-abstract-1022789.html>
- صالحی عمران، ابراهیم و آقامحمدی، علی (۱۳۸۷)، ((بررسی دانش نگرش و مهارت های زیست محیطی معلمان آموزش دوره ابتدایی استان مازندران))، فصلنامه تعلیم و تربیت، پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش، ۹۵.
- عابدی سروستانی، احمد و شاه ولی، منصور (۱۳۸۷). ((ضرورت و ویژگی های پژوهش در اخلاق زیست محیطی)). فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، انجمن ایرانی اخلاق در علوم و فناوری، (۳) ۵.
- علوی مقدم، محمدرضا و قاسمی، اعظم (۱۳۸۹). ((اخلاق و فلسفه محیط زیست و ضرورت توجه به نقش آن در جهان امروز)). انسان و محیط زیست، ۲۶.
- فراهانی فرد، سعید (۱۳۸۵). ((محیط زیست: مشکلات و راه های برون رفت از منظر اسلام)). اقتصاد اسلامی، سال ششم.
- فلاحی گیلان، روح اله؛ مصطفی پور، کامبیز و درویش، احد (۱۳۹۰). ((آگاهی و اهمیت تفکیک زباله و حفظ محیط زیست مطالعه موردی مناطق ۲۲ گانه شهرداری تهران)). برگرفته از سایت اینترنتی مرجع دانش.
- فغفور مغربی، حمید (۱۳۸۸). ((اصول اخلاقی محیط زیست از منظر اسلام)). فصلنامه اخلاق پزشکی، ۸.
- فیروز زارع، علی و قربانی، محمد (۱۳۹۰). ((بررسی اثرات رفاهی سیاست های مختلف تغییر در آلودگی هوا در ایران (مطالعه موردی: شهر مشهد)). فصلنامه مدیریت شهری، ویژه نامه بهار و تابستان.
- فنی، زهرا و مولودی، جمشید (۱۳۸۸). ((ارزیابی محیط زیست شهری در قالب قوانین و ضوابط با تاکید بر آلودگی هوا)). دوفصلنامه مدیریت شهری، ۲۴.
- کرابی، سید محسن؛ شاهچراغی، سیدکمال الدین و نظری جاغرق، عباس (۱۳۹۳). ((اهمیت و ضرورت مدیریت آلودگی خاک (با تاکید بر آلودگی های کشاورزی)). اولین همایش ملی برنامه ریزی، حفاظت، حمایت از محیط زیست و توسعه پایدار. تهران: ۲۶ بهمن ماه.
- کیانی صدر، مریم؛ نصیری، پروین؛ سخاوتجو، محمد صادق و عباسپور، مجید (۱۳۸۸). ((ارزیابی آلودگی صدا در شهر خرم آباد به منظور ارائه راهکارهای اجرایی جهت کنترل و کاهش آن)). مجله محیط شناسی، ۵۱.
- میر عباسی، اشرف سادات؛ حسن پور، محمد و پناهنده، محمد (۱۳۸۹). ((روش نهادینه سازی فرهنگ زیست محیطی با استفاده از فرهنگ اسلامی)). برگرفته شده از پایگاه اینترنتی مرجع دانش.

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

نبوی، سید عبدالحسین و شهرداری، مرضیه (۱۳۹۳). (دین، اخلاق و محیط زیست)، فصلنامه انسان و محیط زیست، شماره ۴۰.

نجفلو، پریسا و صلاحی مقدم، نفیسه (۱۳۹۲). (فناوری نانو و کاربرد های آن در محیط زیست؛ مزایا و محدودیت ها). اولین همایش ملی برنامه ریزی، حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار. همدان: ۱ اسفند.

قال علی - علیه السلام - : «اذا تمّ ... و ممّا یزید فی العمر ترک الأذى ... و ان یحترز عن قطع الأشجار الرطبة» بحار الانوار، ج ۷۶، ص ۳۱۹.

عسگری الام پور (۱۳۸۸). محیط زیست در اسلام. مرکز پژوهشهای اسلامی صدا و سیما

Axelord, L.J., Lehman, D. R., (1993). Responding to environmental concern: what factor rude individual action? Journal of Environmental Psychology 13, 149- 159

Dallmeyer, D.G., (2006). Incorporating environmentalethics into ecosystem-based management. Presented in: 6th Marine Law Symposium. RogerWilliams University School of Law, Bristol, 19-20October 2006, Rhode Island

Roknoddineftekhari, A., ArefNia, k.,Sojasiyegheydari, H., Firouznia, G., Sadqlu, T., Diane, I., Fattahi, A., (2010). Strategies for the Development of Education for Sustainable Development in Iran. Journal of geography25, 47-66